

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра теорії та історії держави та права**

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
з навчальної дисципліни
«Історія держави та права України»
обов'язкових компонент освітньо-професійної
програми першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти**

081 Право (поліцейські)

Кам'янець-Подільський 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри теорії та історії держави та права (протокол від 12.08.2024 № 1).

Розробники:

1. Завідувач кафедри теорії та історії держави та права ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент Логвиненко І.А.
2. Доцент кафедри теорії та історії держави та права ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент Іванов С.Ю.

Рецензенти:

1. Професор кафедри міжнародного та європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор Гавриленко О.А.
2. Завідувач кафедри конституційного та міжнародного права та прав людини Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Гудзь Т.І.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні	Лабораторні	Самостійна робота	
Семестр № 1							
Тема № 1. Історія держави і права України як наука і навчальна дисципліна. Стародавні держави і право на території сучасної України.	12	2	4	-	-	6	Екзамен
Тема № 2. Держава та право Русі. Особливості політичного розвитку Галицько-Волинської держави та її права.	10		4	-	-	6	
Тема № 3. Державно-правове становище України у складі Великого князівства Литовського.	8		2	-	-	6	
Тема № 4. Суспільно-політичний лад і право України під владою Польщі та Речі Посполитої.	8		2	-	-	6	
Тема № 5. Військово-політичний устрій та право Запорозької Січі.	8		2	-	-	6	
Тема № 6. Українська гетьманська держава та її право сер. XVII – к. XVIII ст.	10	2	2			6	
Тема № 7. Суспільно-політичний лад і право українських земель у складі Російської, Австрійської, Австро-Угорської імперій.	8		2			6	
Тема № 8. Національна державність і право України у добу революції (1917-1921 рр.).	8		2			6	
Тема № 9. Становлення радянської влади в Україні. Радянська державність і право на українських землях.	10		4			6	

Тема № 10. Державне будівництво та розвиток права України в роки незалежності.	8		2			6	
Всього за семестр	90	4	26	-	-	60	

2. Методичні вказівки до семінарських занять

Тема № 1: ІДПУ як наука і навчальна дисципліна. Стародавні держави і право на території сучасної України.

Семінарське заняття № 1: ІДПУ як наука і навчальна дисципліна. Стародавні держави і право на території сучасної України

Навчальна мета заняття: Ознайомити здобувачів вищої освіти з предметом і завданнями, основними методами та принципами дисципліни історія держави і права України її міждисциплінарними зв'язками та періодизацією.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. «Історія держави та права України» як наука і навчальна дисципліна.
2. Методи та принципи науки «Історія держави і права України».
3. Історія держави і права України в системі гуманітарних і юридичних наук.
4. Періодизація «Історія держави та права України».

Методичні вказівки:

Готуючись до відповіді на перше питання слід звернути увагу на значення, основні методи і принципи вивчення курсу «Історія держави та права України», а також на аналіз праць видатних українських істориків права. Цей предмет розглядає закономірності та особливості виникнення, становлення і розвитку різних форм держави та права на території України, а також державно-правові інститути і політичні системи у їхній історичній специфіці і хронологічній послідовності.

Відповідаючи на друге питання варто зосередити увагу на тому, що задля реалізації окреслених перед нею завдань кожна наука має цілий арсенал певних алгоритмів дій, що допомагають досягти поставленої мети. Такі алгоритми, або методи, має й історія держави і права України. Методи історії держави і права України – це сукупність прийомів, за допомогою яких забезпечується дослідження процесів виникнення та еволюції державно-правових інститутів. Історією держави і права України застосовуються як загальнонаукові методи (як-от: аналіз, синтез, індукція, дедукція і под.), так і спеціальні наукові: зокрема, формально-юридичний, порівняльно-історичний конкретно-історичний, структурно-аналітичний, культурологічний. Принципи курсу

історії держави і права України – це ті ідеї, що лежать в основі науково-пізнавальної діяльності, спрямованої на вивчення процесів виникнення та еволюції державно-правових явищ.

Даючи відповідь на третє питання варто відзначити, що історія держави і права України має розгалужені міждисциплінарні зв'язки. Насамперед даний навчальний курс тісно пов'язаний з теорією держави і права – загальнотеоретичною юридичною наукою. З поміж історико-правових наук наша навчальна дисципліна найбільш тісно пов'язана з історією політичних і правових вчень або історією вчень про державу і право. Окрім згаданих дисциплін історія держави і права широко застосовує досягнення низки спеціальних юридичних наук, як-от: криміналістики, судової статистики, судової психіатрії і под. Нарешті дослідники історії держави і права спираються на досягнення таких галузевих юридичних наук як конституційне (державне) право, адміністративне право, кримінальне право, цивільне право та інших.

При відповіді на четверте питання слід звернути увагу на те, що останнім часом набула популярності теорія про цивілізаційний поділ історії людства. Згідно з нею, історія людства складається з історії окремих цивілізацій. У контексті вивчення історії держави і права України найпоширенішою є наступна періодизація: Стародавні часи це IV тисячоліття до нашої ери – V століття; Середні віки VI – XVI ст.; Новий час XVII – до початку XX ст.; Новітній час та Час незалежності України з 1991 р. дотепер, на який припадає розбудова незалежної суверенної Української держави.

Питання цільових виступів:

1. Завдання навчальної дисципліни «Історія держави та права України».
2. Місце дисципліни історії держави і права України в системі навчальних юридичних дисциплін.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 7-53. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 46-79. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 68-94. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 31-64. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.

2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 29-51. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.
3. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.
4. Історія держави і права України : підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 99-154. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.
5. Історія держави і права України.: акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 299-350. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.
6. Історія держави та права України. : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 71-110. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Тема № 1: ІДПУ як наука і навчальна дисципліна. Стародавні держави і право на території сучасної України.

Семінарське заняття № 2: Виникнення права та державності на території України у стародавню добу.

Навчальна мета заняття: Ознайомити здобувачів вищої освіти та сформувати цілісне уявлення про особливості державно-правового життя народів, що населяли територію сучасної України у стародавній період (VII ст. до н.е. – VI ст. н.е.).

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Виникнення перших державних утворень на території сучасної України.
2. Соціальна структура та правове становище основних груп населення скіфських ранньодержавних утворень та античних держав Північного Причорномор'я.
3. Державний лад міст-держав Північного Причорномор'я, Боспорського царства, скіфських ранньодержавних утворень.
4. Правові звичаї скіфів. Джерела та основні риси права античних держав Північного Причорномор'я.

Методичні вказівки:

Розглядаючи перше питання необхідно, насамперед, показати процеси формування державності на північно причорноморських теренах, визначити основні етапи її зародження. Особливу увагу варто звернути на процеси елінської колонізації, виявити характерні риси її правової регламентації, пригадати основні поліси, які з'явилися на території України у VII-V ст. до н.е.: Ольвію на березі Бузького лиману (тепер біля с. Парутине Очаківського району Миколаївської обл.), Тіру на березі Дністровського лиману (тепер Білгород-Дністровський Одеської обл.), Херсонес (на місці сучасного Севастополя), Пантікапей (на місці сучасної Керчі у Криму), Керкінітіду (на місці сучасної Євпаторії), Німфей на західному березі Керченської протоки, Тірітаку (на місці

сучасного селища Аршинцеве поблизу Керчі), Феодосію (там, де розташоване сучасне місто) тощо.

Висвітлюючи друге питання слід розібратися в особливостях соціальної структури скіфського суспільства, а також виявити специфіку правового статусу різних категорій населення античних держав Північного Причорномор'я: політів, неповноправне населення, іноземців, рабів. Варто звернути увагу на той факт, що правовий статус громадян полісів за часів демократії, охоплював достатньо широке коло їхніх суб'єктивних прав. Вони мали доступ до Народних зборів, могли брати участь у виборах, обіймати державні посади (тімухіом), мали право законодавчої ініціативи (пробулевсіс). Важливим було виключне право власності на нерухомість (енктісіс). Загальний правовий статус громадянина доповнювався ателією – правом на звільнення, від усіх прямих податків та мит, а також епігамією – правом укладати шлюб із громадянками даного полісу (хоча відносно жінок поняття громадянства може застосовуватися лише умовно). Інколи рішенням Народних зборів або Ради полісу громадянину могли надаватися й екстраординарні права – проєдрія, промантія тощо. Сукупність громадянських обов'язків найповніше було визначено у пам'ятці херсонеського права кінця IV – початку III ст. до н.е. – присязі громадян. Курсанти мають уявити, що до неповноправного населення античних держав Північного Причорномор'я відносилися, насамперед, особи, які прибули з інших країн для постійного проживання. Зважаючи на особливості їхнього правового статусу, їх можливо віднести до категорії паройків, близьких за своїм юридичним становищем метекам, що проживали на полісних землях. Неповноправними були також вільновідпущеники – колишні раби, яким манумісійними актами було надано особисту свободу. До цієї ж категорії відносилися й вихідці з тубільного «варварського» населення, що внаслідок процесів седентаризації, які особливо посилювалися з III ст. до н.е., перейшли до осілого способу життя.

Готуючись до відповіді на третє питання здобувачам вищої освіти необхідно пам'ятати, що грецькі міста-колонії Північного Причорномор'я за формою правління були демократичними або аристократичними рабовласницькими республіками, незалежними містами-державами, які за своєю суттю мало чим відрізнялися від метрополії та протягом століть зберігали з ними союзні відносини, а також тісні економічні, юридичні та культурні зв'язки (наприклад Ольвія з Мілетом, Херсонес з Гераклією Понтійською). Тому й державний лад грецьких міст-колоній будувався на тих же засадах, що і державний устрій античних полісів Греції. З'ясовуючи особливості державного устрою античних-міст Північного слід ретельно дослідити склад та компетенцію вищого органу законодавчої влади – еклесії. При цьому, слід звернути увагу на різновиди нормативно-правових актів, що приймалися народними зборами. Далі слід розглянути порядок формування та компетенцію буле – постійно діючого органу виконавчої влади у містах-полісах. Треба з'ясувати склад Ради міста (голова Ради, члени Ради, секретар, термін обрання. Третьою ланкою міського управління були виборні колегії – магістратури або окремі посадові особи – магістрати. Опрацьовуючи це

питання треба проаналізувати порядок формування колегій, основні напрями діяльності, та їх роль в управлінні міст-держав Північного Причорномор'я. Окремо варто звернути увагу на повноваження та компетенцію таких посадовців, як архонти, стратеги, агораномі, номофілаки, ситони та ін.

Вивчаючи специфіку державно-правового устрою Боспорського царства слід звернути увагу на те, що це найдавніша рабовласницька держава зі столицею у м. Пантікапей, яка існувала з V ст. до н.е. і об'єднувала територію Керченського і Таманського півостровів, а також південне узбережжя Азовського моря до гирла Дону. Слід звернути увагу, що Боспорське царство за формою правління було рабовласницькою монархією на чолі якого стояв цар, влада якого передавалася у спадщину. Царів Боспору затверджували римські імператори, які розглядали його як васальну державу. Далі слід звернути увагу на трансформацію державного устрою Боспорського царства (від союзу грецьких полісів до рабовласницької монархії), та особливості державного права - наявність існування такого інституту державного права як інститут співправителів. Досліджуючи центральні органи влади та управління Боспорського царства треба з'ясувати царські повноваження, як володаря вищої законодавчої, виконавчої та судової гілок влади та функції виконавчої влади (державного апарату), центром якого був палац боспорського царя та місцеву владу з урахуванням поділу території на округи та призначених царем намісників.

Висвітлюючи основні риси права скіфських ранньодержавних утворень та еллінських держав потрібно пам'ятати, що право за своїм змістом було рабовласницьким. Скіфська культура протягом усієї історії залишалася безписемною, тому фіксація джерел права не могла бути здійснена. Незважаючи на це треба означити основні джерела права скіфської держави такі як звичаєве право (окремі норми якого можемо виявити у наративних джерелах), правила, встановлені царською владою, рішення народних зборів, а також слід зазначити, що на території Скіфської держави мешкали групи населення, які жили на основі своїх законів, наприклад, свої звичаї мали племені союзи таврів у Криму, неврів, що жили на південь від Прип'яті, гелонобудинів, які мешкали у середній течії р. Ворскла. Правова система, що склалася у містах-державах Північного Причорномор'я за формою нагадувала правову систему афінської рабовласницької демократії. Особливістю права було те, що воно перебувало під впливом звичаїв місцевого населення. Курсантам необхідно навести перелік найвідоміших лапідарних джерел права, тексти яких збереглися до нашого часу. Найвідомішою з лапідарних пам'яток права полісів Північного Причорномор'я є присяга громадян Херсонесу (кін. IV – поч. III ст. до н.е.), у якій було закріплено перелік найважливіших з тогочасного погляду херсонеської громадянської общини обов'язків та правил поведінки громадян. Деякі характерні риси права допоможе висвітлити аналіз текстів ольвійського «закону Каноба» про грошовий обіг (поч. IV ст. до н.е.), херсонеського закону про повернення політичних вигнанців (поч. III ст. до н.е.), наказів намісника Нижньої Мьозії посадовим особам Херсонесу та начальникам розташованого у місті римського гарнізону (кін. II ст.), рескриптів

боспорського царя Аспурга до горгіпіян (14/15 pp.), рескрипту римського імператора про звільнення громадян Тіри від мита (201 р.), договорів між Ольвією та Мілетом про ісополітію (бл. 331 р. до н.е.), царя Понту Фарнака з херсонеситами про військово-політичний союз (179 р.) та ін. Опрацювання джерел та навчальної літератури надасть здобувачам вищої освіти можливість визначити особливості галузей права (цивільного, кримінального, процесуального), види злочинів, розібратися з метою та видами покарань, особливостями досудового процесу та судочинства в античних державах Північного Причорномор'я. Варто зазначити, що процес носив усний, гласний та змагальний характер.

Питання цільових виступів:

1. Правове регулювання фінансових відносин в античних державах Північного Причорномор'я.
2. Суд та процес в античних державах Північного Причорномор'я.
3. Грецька колонізація Північного Причорномор'я та її правова регламентація.
4. Становлення кримінального права античних держав Північного Причорномор'я.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 7-53. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 46-79. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 68-94. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 31-64. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.
2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 29-51. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.
3. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.
4. Історія держави і права України : підручник / за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 99-154. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.
5. Історія держави і права України. : акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 299-350. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.

6. Історія держави та права України. : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 71-110. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Тема № 2. Держава та право Русі. Особливості політичного розвитку Галицько-Волинської держави та її права.

Семінарське заняття № 3: Держава та право Русі. Особливості політичного розвитку Галицько-Волинської держави та її права.

Навчальна мета заняття: сформулювати цілісне уявлення про становлення та еволюцію державно-правового розвитку Давньоруської держави з центром у Києві. Визначити особливості політичного розвитку Галицько-Волинської держави.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Причини та теорії утворення Руської (Київської) держави.
2. Основні етапи розвитку Давньоруської держави та їх характеристика.
3. Особливості суспільного ладу Галицько-Волинської держави.
4. Особливості державного ладу Галицько-Волинської держави.

Методичні вказівки:

При підготовці до першого питання слід звернути увагу на розселення східних слов'ян на території України. Суспільно-політичний розвиток східних слов'ян від військово-демократичної організації племен до ранньофеодальної держави. Союзи племен, міжплемінний військово-політичний союз антів - Антське царство (кінець IV - початок VII ст.). Об'єднання союзів племен і створення союзу слов'янських племен під назвою «Русь» (VII ст.). Утворення ядра давньоруської державності - своєрідної федерації князівств Руська земля (VII-IX ст.). Об'єднання південного та північного ранньодержавних утворень у Давньоруську державу з центром у Києві. Внутрішні та зовнішні фактори консолідації слов'янських земель. Дослідити теорії походження Київської Русі «норманську», «антинорманську», «природньо-історичного процесу» та ін.

Готуючись до відповіді на друге питання варто зазначити, що історія Київської держави починається з часу походу новгородського князя Олега до Києва у 882 р. Далі потрібно розглянути основні напрямки внутрішньої і зовнішньої політики князів Олега (882-912) та Ігоря (912-945). Розглядаючи правління княгині Ольги (945-964), слід звернути увагу на запроваджені нею реформи, її зовнішньополітичну діяльність. Князювання сина Ігоря та Ольги Святослава (964-972) позначилось проведенням низки військових походів. Розквіт Давньоруської держави припадає на правління князів Володимира Великого (980-1015) та Ярослава Мудрого (1019-1054). За часів Володимира Великого в цілому завершився процес збирання слов'янських земель, остаточно було встановлено кордони держави. Володимир зміг побудувати досить ефективний апарат державного управління послідовно здійснивши

адміністративну, військову та податкову реформи. Ярослав Мудрий продовжив політику свого попередника спрямовану на укріплення держави, піднесення її міжнародного авторитету. Після смерті Ярослава Мудрого у Київській державі починається процес феодальної роздробленості. Окремі князівства починають виходити з-під влади Києва. Остання спроба зупинити ці процеси пов'язана з князюванням Володимира Мономаха (1113-1125) та його сина Мстислава (1125-1132).

Відповідаючи на третє та четверте питання варто звернути увагу, що державний устрій Галицько-Волинського князівства був багато в чому схожий з Руською державою, разом з тим мав і свої особливості: – великий вплив на управління об'єднаним князівством мали галицькі бояри (галицька боярська олігархія); – суттєва відмінність у політичних системах князівств (у Галицькому домінувала боярська олігархія; у Волинському більш сильною була князівська влада) не дозволила сформувати унітарну державу, і вони, у значній мірі, були політично самостійними; – місцеве управління здійснювали призначені князем посадовці, однак на кадрові рішення князя величезний вплив мало боярство; – місцеве управління утримувалося за системою «кормління»; – віче не мало суттєвого впливу на політичне життя Галицько-Волинського князівства, вирішальну роль в ухваленні рішень відігравала феодальна знать; – снєми (з'їзди князів) поступово втрачають свою вагу, збираються рідше, їх рішення мають консультативно-рекомендаційний характер.

До того ж слід додати, що Галицько-Волинська Русь ніколи не була поділена татарами на адміністративно-фіскальні округи – «тьми», тут також не було баскаків, що свідчить про зовсім інший політично-правовий стан Галицько-Волинської держави порівняно з іншими землями – князівствами колишньої Руської держави. Підсумовуючи відповідь варто показати значення Галицько-Волинського князівства, яке на ціле століття продовжило державотворчі традиції Київської Русі та мало значний вплив на подальшу історію національного державотворення.

Питання цільових виступів:

1. Теорії виникнення держави у східних слов'ян.
2. Формування давньоруської народності та етногенез українського народу.
3. Реформи великого київського князя Володимира Великого.
4. Політична діяльність Ярослава Мудрого.
5. Роль Данила Галицького у становленні та зміцненні Галицько-Волинської держави.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 7-53. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.

2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 46-79. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 68-94. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 31-64. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.

2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 29-51. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.

3. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.

4. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 99-154. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.

5. Історія держави і права України. : акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 299-350. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.

6. Історія держави та права України.: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 71-110. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

7. Київська Русь: пам'ятки права (X–XIII ст.): тексти, переклади, коментарі. : навч. посіб. / Нац. акад. прав. наук України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування ; уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв. Харків : Право, 2020. 224 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.

8. Петровський М. Н. Історія України в документах і матеріалах. Київська Русь і феодальні князівства XII-XIII століть. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 310 с. URL: <https://www.yakaboo.ua/>.

9. Подволоцький А. Правдива історія Київської Русі: про що мовчать підручники історії. Харків : Аргумент Принт : 2014. 351 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>.

10. Ричка В. Київська Русь : влада і спільнота (Біля витоків державності). *Голос України*. 2015. 25 бер. (№ 53). С. 12. URL: <https://lukl.kyiv.ua/>.

Тема № 2. Держава та право Русі. Особливості політичного розвитку Галицько-Волинської держави та її права.

Семінарське заняття № 4: Джерела права Русі та Галицько-Волинської держави.

Навчальна мета заняття: ознайомити здобувачів вищої освіти з основними джерелами права Руської та Галицько-Волинської держави. Визначити основні етапи формування та розвитку різних правових пам'яток.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика джерел права Київської держави. Руська Правда.
2. Злочини та покарання у давньоруському праві.
3. Судочинство за «Руською правдою».
4. Джерела права Галицько-Волинської держави.

Методичні вказівки:

Відповідаючи на перше питання про основні джерела права Давньоруської держави, варто звернути увагу на те, що найвизначнішою пам'яткою права періоду Київської Русі є Руська Правда – перша збірка норм права, яка дійшла до нашого часу. До наших днів дійшло більше ніж 100 (за іншими даними майже 300) різних списків Руської Правди: у складі літописів, у збірниках права. Усі вони складені впродовж XI–XIII ст. Списки отримували назву або за прізвищем осіб, які знаходили їх, або за місцем знаходження. До найстаріших належать списки: Карамзінський, Татищевський, Синодальний (бібліотека Синоду), Академічний (бібліотека Академії наук) та ін. Статті Руської Правди дають достатньо повне уявлення про правову систему Руської держави та про принципи, що були покладені в її основу. На сьогодні відомі три її редакції: Коротка Руська Правда (кінець XI-початок XII ст.), Розширена (Просторова) Руська Правда (сер. XII), Скорочена Руська Правда (XV ст.). Утім слід мати на увазі: вона не перша пам'ятка східнослов'янського права взагалі. Відомі більш давні – договори Русі з Візантією 907, 911, 945 та 971 рр. Разом з нормами Руської Правди у Київській Русі були поширені й інші, зокрема ті, що містилися у князівських статутах. До нашого часу, наприклад, збереглися тексти Статуту князя Володимира та Статуту князя Ярослава. Серед пам'яток церковного права цього періоду слід назвати церковні статuti. Як рецепцію норм візантійського канонічного, кримінального та цивільного права – Номоканони, Еклогу, Прохірон, Закон судний людям, Книги законня тощо.

Розглядаючи друге питання зазначимо, що поступово складаються окремі елементи кримінального права, і насамперед виникає поняття злочину. На відміну від сучасного визначення, у Київській Русі під злочином розуміли дію, що заподіювала шкоду конкретній приватній особі, а не суспільству в цілому. Тому така дія називалася «образою». Шкода могла бути фізичною, моральною або ж матеріальною. Готуючись до семінару необхідно, користуючись текстами пам'яток права Русі, визначити основні види злочинів, а також звернути увагу на мету та види покарань, визначених у Руській Правді та князівських статутах.

Даючи відповідь на третє питання потрібно з'ясувати особливості системи судових органів Руської (Київської) держави, звернути увагу на форми досудового процесу (звід та гоніння сліду) та судочинства, визначити види доказів, які бралися судом до уваги.

Відповідаючи на четверте питання необхідно зазначити, що застосування звичаїв та «Руської Правди» в Галицько-Волинському князівстві не мало

відмінностей від Київської держави. «Руська Правда» зберегла своє значення після розпаду України-Русі. Вона вплинула на право Галицько-Волинської держави, що помітно у Віслицькому статуті, а також відбилася у II Статуті Великого князівства Литовського, що діяв у Галицько-Волинській землі, відомому як Волинський. Князівське законодавство існувало у вигляді грамот, договорів, «уставів» та різноманітних прав, що надавалися підлеглим. У ньому знайшла відображення подальша кодифікація права України-Русі.

Питання цільових виступів:

1. Договори Русі з Візантією як джерела права.
2. Судочинство Русі.
3. Зобов'язальне право за «Руською правдою».
4. Злочини та покарання за «Руською правдою».

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 7-53. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 46-79. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 68-94. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 31-64. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.
2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 29-51. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.
3. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.
4. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 99-154. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.
5. Історія держави і права України. : акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 299-350. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.
6. Історія держави та права України. : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 71-110. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.
7. Київська Русь: пам'ятки права (X–XIII ст.): тексти, переклади, коментарі. : навч. посіб. / Нац. акад. прав. наук України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування ; уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв. Харків : Право, 2020. 224 с. URL: <https://pravo->

izdat.com.ua/.

8. Петровський М. Н. Історія України в документах і матеріалах. Київська Русь і феодальні князівства XII-XIII століть. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 310 с. URL: <https://www.yakaboo.ua/>.

9. Подволоцький А. Правдива історія Київської Русі: про що мовчать підручники історії. Харків . Аргумент Принт. 2014. 351 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>.

10. Ричка В. Київська Русь : влада і спільнота (Біля витоків державності). *Голос України*. 2015. 25 бер. (№ 53). С. 12. URL: <https://luki.kyiv.ua/>.

Тема № 3: Державно-правове становище України у складі Великого князівства Литовського.

Семінарське заняття № 5: Державно-правовий розвиток українських земель у складі Великого князівства Литовського.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про входження українських земель до складу Великого князівства Литовського. Простежити особливості розвитку і порядку функціонування держави та права на українських землях у складі Великого князівства Литовського, з'ясувати значення правової спадщини даного періоду для подальшого державно-правового розвитку України.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика етапів приєднання українських земель до складу Великого князівства Литовського.
2. Становище українських земель у складі Великого Князівства Литовського.
3. Суспільний та державний лад Великого Князівства Литовського.
4. Джерела права Великого Князівства Литовського.

Методичні вказівки:

Висвітлюючи перше питання необхідно пригадати історію включення українських земель до складу Литовського князівства, яке наприкінці XII-на початку XIII століть перетворилося на досить міцну державу і поступово почало розширювати свої кордони спочатку за рахунок нинішніх білоруських земель, а починаючи з 40-х рр. XIV ст. і українських. Першою до складу Литви за часів князя Гедиміна увійшла Волинь. Протягом 50-х – 60-х рр. XIV ст. до Великого Князівства Литовського було приєднано землі Чернігово-Сіверщини, Київщини, Переяславщини та Поділля. З приєднанням руських земель територія Литовського князівства збільшилася на 80%. Майже 90% населення проживало на приєднаних землях. Отож, на початку XV ст. остаточно склалася

держава, до якої входили території нинішньої Литви, Білорусі, більшої частини України і частини західних земель Російської Федерації (Калужська, Смоленська, Орловська, Тульська області). Варто показати розбіжності у наукових оцінках характеру цього приєднання та пояснити чому більшість дослідників вважають, що це була по-суті колонізація. Потрібно звернути увагу на фактори, що сприяли поширенню влади Литви на землі колишньої Київської держави. Варто пригадати, що на руські землі претендували – Польща, Угорщина, Молдова і Золота Орда.

Розглядаючи друге питання варто відзначити, що слід пояснити, чому приєднання до Литви населення сприймало в цілому спокійно. Задля цього необхідно проаналізувати політику, яку проводила Литва на колонізованих землях. Показати, що по-перше, руські землі у складі Великого Князівства Литовського зберігали свою автономію, а на місцях залишалися старі органи влади; по-друге, православ'я фактично стало державною релігією (литовські князі, які до того були язичниками, приймали православну віру); по-третє, давньоруська мова не зазнала утисків, більше того стала основною мовою спілкування в державі; по-четверте, були збережені звичаї, традиції, культура та місцеві порядки.

Готуючись до відповіді на третє питання варто зазначити, що еволюція державного ладу Великого Князівства Литовського відбувалася упродовж XIII-XIV ст. верховну владу представляв увесь князівський рід. Державні рішення приймалися на сходах – князівських з'їздах, так званих «старих думах». В цей період влада великого князя поширювалася лише на власну вотчину – Віленське князівство. В інших землях влада належала удільним князям – членам «старих дум». У XV ст. влада великого князя значно посилюється. Ліквідуються удільні князівства, місцевих князів змінюють намісники. Законодавча влада зосереджується в руках великого князя. У 1413 році була створена Державна рада, як дорадчий орган при великому князеві. З часом вона стала називатися Пани-рада, яка поступово починає відігравати все більш помітну роль в житті держави. Литовський статут 1566 року закріплює перевагу за сеймом у формуванні державної політики. Варто показати, що зі зближенням Литви та Польщі ліквідується автономія руських земель, які перетворюються на воєводства у складі Великого князівства Литовського. Всього на теренах України в різні роки було утворено 8 воєводств (Руське, Подільське, Белзьке, Київське, Брацлавське, Волинське, Холмське, Чернігівське). На чолі воєводства перебував воєвода. Йому належала військова, виконавча та судова влада у воєводстві, він очолював місцеву адміністрацію – уряд.

Відповідаючи на четверте питання слід пригадати основні джерела права Великого князівства Литовського. Головну увагу при цьому необхідно приділити характеристиці Литовських статутів, які посідали особливе місце. В основу першого Статуту 1529 р. були покладені норми, напрацьовані адміністративною та судовою практикою на базі звичаєвого права України, Литви, Білорусії. Його нормами юридично закріплювалися основи суспільного та державного ладу, правове становище населення, порядок утворення, склад та повноваження деяких органів державного управління. Варто також звернути

увагу на відмінності наступних Статутів 1566 та 1588 р. Характеризуючи кримінальне право варто більш детально зупинитися на Новому Статуті 1588 р., де були диференційовані об'єкти і суб'єкти злочинів (на відміну від Старого Статуту 1529 р., де зазначалося, що бідні й багаті за один і той самий злочин мають відповідати за одними і тими самими нормами). Кримінальна відповідальність наставала з 16 років (у попередніх редакціях Статутів – з 14 років). Запроваджувалося поняття особи, недієздатної у зв'язку з психічним захворюванням. Ознайомлюючись із пам'ятками права, варто визначити систему злочинів. Так, за Новим Статутом злочини поділялися на: державні (проти короля, місцевих органів влади, зрада тощо); проти релігії і церкви (чаклунство, перехід християнина в іншу віру тощо); проти особи; майнові злочини. Покарання розглядалося як об'єктивна необхідність віддати належне за скоєні злочини. Система покарань за Новим Статутом мала такий вигляд: смертна кара призначалася залежно від важкості злочинів. Зазвичай за перші три види злочинів вона здійснювалася шляхом повішення, саджання на кіл, спалення, втоплення, четвертування, обезглавлювання, забивання камінням; тілесні покарання – побиття палицями, різками, відрізання вух, язика, відсікання руки тощо; ув'язнення застосовувалося на термін від шести тижнів до одного року та шести тижнів. Насамкінець, варто охарактеризувати судовий устрій та процес, який мав, як правило, звинувачувально-змагальний характер, але вже частіше, порівняно з Київською державою, застосовувалися його інквізиційні форми.

Питання цільових виступів:

1. Вплив Руської Правди на формування джерел права Великого Князівства Литовського.
2. Магдебурзьке право в Україні.
3. Злочини проти держави (за матеріалами III Литовського статуту).
4. Адміністративно-територіальний устрій українських земель у складі Великого князівства Литовського.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 53-159. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 88-121. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 128-154. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і

права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 64-98. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.

2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 51-78. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.

3. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.

4. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 178-211. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.

5. Історія держави і права України. : акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 387-480. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.

6. Історія держави та права України. : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 111-164. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

7. Шигаль Д. А. Історія держави і права України. : посіб. для підгот. до іспиту. Харків : Право, 2018. С. 42-63. 252 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Тема № 4. Суспільно-політичний лад і право України під владою Польщі та Речі Посполитої.

Семінарське заняття № 6: Суспільно-політичний лад і право України під владою Польщі та Речі Посполитої.

Навчальна мета заняття: Ознайомлення здобувачів вищої освіти із закономірностями та особливостями суспільної організації населення, виникненням, розвитком та порядком функціонування держави та права на українських землях у складі Королівства Польського та Речі Посполитої.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Суспільно-політичний лад на українських землях у складі Королівства Польського (1340-1569 рр.)
2. Люблінська унія 1569 року та її наслідки.
3. Державний лад Речі Посполитої.
4. Джерела права українських земель у складі Речі Посполитої.

Методичні вказівки:

Починати розгляд першого питання слід з того, що суспільна організація на українських землях, які перебували під владою польської корони, формувалася під впливом процесів, характерних для середньовічної Європи. Тісні зв'язки Польщі із західноєвропейськими країнами сприяли формуванню замкнутих суспільних верств, які отримали назву станів. Спочатку правові відмінності між станами були незначними, що дозволяло безперешкодно переходити з одного стану до іншого. Згодом це право було обмежене, а з часом стало майже неможливим.

Протягом XV – XVII ст. у Польщі, як і на Заході, сформувалися такі

політично активні суспільні стани: шляхта, яка поділялася на магнатів (великих землевласників), середніх і дрібнопомісних землевласників, та «ходачкову шляхту» (від «ходачки» – личаки) – зубожілий прошарок, який не мав земельної власності. Духівництво поділялося на римо-католицьке, греко-католицьке (з 1596 р.) і православне. Міщани в Польщі мали значно меншу політичну вагу порівняно з країнами Західної Європи. Вільні селяни, або кмети, поділялися на чиншових, які сплачували натуральний податок, і службових, які платили чинш і відробляли панщину. У XIV – першій половині XV ст. на українських територіях Польщі були відомі такі категорії напівзалежного населення: колонні люди, ординці, сотні люди.

Розгляд другого питання необхідно розпочати з того, що одночасно з литовським відбувалося і польське вторгнення в українські землі. Першим об'єктом польської експансії стала Галичина, яка остаточно була приєднана до Польщі у 1387 р. Цього ж року Казимір III захопив Холмщину, наступного – Белзьку землю. Варто зазначити, що крім Литви і Польщі на українські землі претендували – Угорщина, Молдавія, Туреччина та Московське царство. Проте, з кінця XIV ст. впродовж наступних майже двох століть долю українців визначав політичний курс Литви і Польщі, спрямований на обопільне зближення. Цей курс був зумовлений як внутрішньополітичними, так і зовнішньополітичними чинниками, серед яких основними були – спільна загроза від агресивного Тевтонського та Лівонського орденів, а також від Московської держави, яка, спираючись на ідеологію «Москва – третій Рим», активно проводила політику «збирання руських земель». У 1569 році Литва і Польща склали між собою унію, яка була ухвалена на Любленському сеймі. Необхідно проаналізувати умови унії, зокрема, звернути увагу, що вона юридично оформила об'єднання Литви і Польщі в одну державу – Річ Посполиту з єдиним королем, єдиною грошовою і податковою системами, зовнішньою політикою тощо. Говорячи про наслідки Люблінської унії слід акцентувати на тих змінах, які відбулися на українських землях та дати їм належну правову оцінку.

При відповіді на третє питання потрібно зосередити увагу на тому, що з другої половини XIV ст. до першої половини XV ст. Польща являла собою своєрідну станово-представницьку монархію з королем на чолі та однопалатним парламентом. До складу парламенту входили королівська рада (магнати й католицькі священники), а також представники від шляхти. З другої половини XV ст. до 1572 р. державний лад почав набувати рис ранньофеодальної монархії з королем на чолі. У 1476 р. була створена шляхетська палата, яка отримала назву посольської зборні. З цього часу вальний (загальний) сейм складався з двох палат – сенату та посольської зборні. До верхньої палати – сенату – входили представники світської та духовної знаті, які володіли значними земельними володіннями і перебували в привілейованому становищі. До нижньої палати сейму – посольської зборні – входили здебільшого шляхтичі та невелика кількість міських жителів. Король був носієм виконавчої та, певною мірою, законодавчої влади. У період 1572 – 1791 рр. відбулося значне послаблення королівської влади. Змінилася форма

правління в Речі Посполитій: вона й надалі мала деякі риси монархії, але влада монарха більше не передавалась у спадок, а він обирався на елекційному (виборному) сеймі, який проводився на полі неподалік від Варшави. Проте багато дослідників сьогодні визначають Річ Посполиту як аристократичну республіку. Значний вплив на еволюцію державного ладу мали «Генріхові артикули», ухвалені сеймом у 1573 р.

Готуючись до відповіді на четверте питання необхідно наголосити, що на українських землях, які входили до складу Польщі, а згодом Речі Посполитої, діяли такі джерела права: звичаєве право, «Руська правда», норми якої застосовувалися на українських землях Польщі в XIV – першій половині XV ст.; магдебурзьке, або німецьке право; Вислицький статут 1347 р. – перший кодифікований збірник звичаєвого права Польщі, що регулював норми як публічного, так і приватного права, та визначав правовий статус окремих станів суспільства, насамперед шляхти і духовництва; «Повний звід статутів Казимира III»; Вартський статут (1420 – 1423 рр.), який містив норми шлюбно-сімейного, спадкового та опікунського права; королівські закони; загальні та особисті привілеї; законодавство сеймиків та вального сейму; рішення судів.

Питання цільових виступів:

1. Кревська унія 1385 р.: передумови, зміст та значення.
2. Основні джерела права Речі Посполитої загальна характеристика.
3. Політико-правові наслідки Берестейської церковної унії (1596 р.).
4. Адміністративно-територіальний устрій українських земель у складі Речі Посполитої в першій половині XVII ст.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 53-159. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 88-121. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 128-154. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 64-98. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.
2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 51-78. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.
3. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.

4. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 178-211. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.
5. Історія держави і права України. : акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 387-480. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.
6. Історія держави та права України.: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 111-164. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.
7. Шигаль Д. А. Історія держави і права України. : посіб. для підгот. до іспиту. Харків : Право, 2018. С. 42-63. 252 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Тема № 5. Військово-політичний устрій та право Запорозької Січі.

Семінарське заняття № 7: Військово-політичний устрій та право Запорозької Січі.

Навчальна мета заняття: Ознайомити здобувачів вищої освіти з формуванням і функціонуванням органів влади та управління Запорозької Січі, соціальною стратифікацією козаків та джерелами козацького права.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Заснування та розвиток Запорозької Січі.
2. Структура влади та управління в «козацькій республіці».
3. Соціальна структура «козацької республіки».
4. Загальна характеристика джерел права Запорозької Січі.

Методичні вказівки:

Даючи відповідь на перше питання слід відзначити, що термін «козак» означав вільну озброєну людину, яка протистояла феодально-кріпосницькій системі. Центром збору козацтва стало Запоріжжя, куди з українських земель Королівства Польського та Великого князівства Литовського прибували утікачі. Назва «січ» виникла від слова «сікти», що означало будувати оборонні споруди з порубаного дерева. З часом окремі січі об'єдналися в єдину військово-політичну структуру, відому як Запорозька Січ. Історичні джерела не зберегли точної інформації про місце заснування першої козацької Січі, але народна пам'ять пов'язує її з ім'ям Дмитра Вишневецького, волинського магната, який в 1556 році збирав вояків для протистояння татарам. Хоча Запорозька Січ володіла територією, населенням та владою, сучасне розуміння не дозволяє її класифікувати як державу, оскільки вона не мала власного громадянства. Спочатку козаки були піддані Литви, потім Речі Посполитої, а згодом - Гетьманщини та Московського царства. Відсутність повноцінної економіки, фінансової системи та кам'яних будівель свідчила про її недержавний статус.

Розглядаючи друге питання необхідно визначити основні елементи політичної системи Запорозької Січі, яка базувалася на козацькій демократії. Правління у Січі відповідало формі демократичної республіки, де центром прямої демократії була козацька рада. Виконавча влада належала кошу,

обраним козацькою радою посадовцям. Структура управління включала 21 посаду, кожна з яких мала кількох урядовців одного рангу. Найвищі посади належали військовим начальникам, очолюваним кошовим отаманом. Середня ланка складалася з військових чиновників, які підтримували військову старшину у керуванні козацьким військом, а нижча - з похідної та паланкової старшини.

При відповіді на третє питання необхідно зосередитись на особливостях соціального устрою Запорозької Січі, де тільки козацький стан мав право на управління внутрішніми справами, обрання та зайняття військових, адміністративних та судових посад. Існували особи, які не належали до козацького стану, але не були рабами чи кріпаками. Існувала майнова нерівність, але вона не мала юридичного характеру, більшість не мала привілеїв перед біднішими. Взаємини регулювалися звичаєвим правом військового товариства, що забезпечувало повагу до традицій та приписів, що мали силу закону. Найзаможніша козацька верхівка у другій половині XVI століття стала головною підтримкою для створення військових охоронних підрозділів, відомих як реєстрове козацтво. У 1572 році польський король Сигізмунд II Август організував загін з 300 низових козаків, які контролювали діяльність козацтва на Запорожжі. Їх було внесено до списку (реєстру), і вони перебували на державній службі.

Відповідаючи на четверте питання слід акцентувати увагу на визначенні козацького звичаєвого права як сукупності звичаєво-правових норм, що виникли у процесі формування козацтва і перетворення його на велику суспільну верству зі звичаєво-правовими інститутами. Розвиток цього права став особливо важливим в Запорозькій Січі, де існував механізм його адміністративно-правового забезпечення та судової апробації. Козацьке право не виникло лише на основі відносин нового соціального стану, воно спирається на глибокі історичні корені та включає елементи звичаєво-правових норм різних народів.

Питання цільових виступів:

1. Організація та структура війська Запорозької Січі.
2. Особливості судочинства в цивільних та кримінальних справах на Запорозькій Січі.
3. Виникнення та функціонування органів влади Запорозької Січі.
4. Соціально-політичний устрій Запорозької Січі.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 53-159. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 88-121. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів

вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 128-154. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 64-98. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.
2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 51-78. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.
3. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.
4. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 178-211. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.
5. Історія держави і права України. : акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 387-480. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.
6. Історія держави та права України. : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 111-164. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.
7. Шигаль Д. А. Історія держави і права України. : посіб. для підгот. до іспиту. Харків : Право, 2018. С. 42-63. 252 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Тема № 6. Українська гетьманська держава та її право сер. XVII – к. XVIII ст.

Семінарське заняття № 8: Українська козацька держава та її право сер. XVII – к. XVIII ст.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про державно-правовий розвиток української козацької держави в середині XVII ст., подальшу еволюцію української державності, засвоєння комплексу загальних знань про джерела та основні риси права України-Гетьманщини та Правобережної України.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Формування української козацької державності у середині XVII ст.
2. Ліквідація української автономії у XVIII ст.
3. Джерела права козацької доби та їх характеристика.
4. Розвиток основних галузей права в українських землях у сер. XVII – наприкінці XVIII ст.

Методичні вказівки:

Розглядаючи перше питання, необхідно з'ясувати причини та передумови виникнення української козацької держави. Визначити характеристику адміністративно-територіального устрою Козацької держави, її межі, систему

політичного управління, формування армії, фінансова система, основні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики, кому належали основні владні повноваження, зміни, що сталися у соціально-економічній сфері та соціальній структурі населення. Необхідно зазначити, що при формуванні Козацької держави враховувався досвід військової полково-сотенної організації козацтва, яка була перенесена на визначені території і стала єдиною політично-адміністративною, військовою і судовою владою в Україні. Публічна влада складалася з трьох урядів: генерального, очолюваного гетьманом, полкового і сотенного. Гетьман України був правителем України, главою генерального уряду. Гетьманськими універсалами в містах запроваджувалося магдебурзьке право.

Відповідаючи на друге питання варто відзначити, що в подальшому українська державність розвивалася під зверхністю сусідніх держав: Московського царства, Польщі, Австрійської монархії. Необхідно виявити зміни, що сталися у державному праві в цей період. Головну увагу варто приділити аналізу еволюції правових форм взаємовідносин України та Московської держави (Російської імперії) у середині XVII – останній чверті XVIII ст. Кожен новий гетьман підписував «статті» (договір) з московським царем, в яких фактично обмежувалися права автономії України. Так, 1659 року Ю. Хмельницький підписав «Другі Переяславські статті»; 1665 року І. Брюховецький уклав «Московські статті», 1674 року І. Самойлович уклав «Конотопські статті», а 1687-го І. Мазепа – «Коломацькі статті», в яких прямо зазначалося, що вибори і відставка гетьмана можуть відбуватися лише за указами царського уряду, а ст. 19 проголошувала Україну частиною Московської держави.

Обмеження автономії України посилювалося також створенням російським урядом та діяльністю Спеціальних органів для управління Гетьманщиною. В 1663-1721 рр. в Україні діяв Малоросійський приказ як один із відділів державного органу Російського царства – Посольського приказу для відання українськими справами. Прямим порушенням автономних прав України було створення Малоросійської колегії. Перша Малоросійська колегія діяла у 1722-1727 рр., Друга Малоросійська колегія – у 1764-1786 рр. Діяльність останньої була спрямована на остаточну ліквідацію залишків політичної автономії України.

При відповіді на третє питання зазначимо, що лишалися чинними основні правові джерела – Статут Великого князівства Литовського 1588 р., норми магдебурзького права в містах (але тільки у великих – Київ, Переяслав, Чернігів, Ніжин). Припинили дію «Устава на волоки» 1557 р., «Ординація війська Запорозького» 1663 р., королівські та сеймові конституції. Серед джерел права, які використовувалися, неабияке значення мало звичаєве козацьке право. На його основі регулювалися порядок організації козацького війська, порядок і основні принципи формування органів військової, адміністративної влади, судочинство, поняття злочину і система покарань тощо. Слід звернути увагу на те, що поняття «козацьке право» – це не лише сукупність норм козацького звичаєвого права, які виникли в Запорозькій Січі, а

й сукупність нормативних актів гетьманської влади, судової практики. Наприклад, універсали видавав гетьман, а іноді й полковники. Вони мали характер розпорядчих актів найвищої влади і регулювали державні, адміністративні, цивільні, кримінальні та процесуальні відносини. Джерелами права були також міжнародні угоди, що укладалися гетьманом з іноземними державами. Окремо, слід звернути увагу на те, що під час існування Гетьманщини неодноразово робилися спроби кодифікації українського права. Перша кодифікаційна комісія була створена 22 серпня 1728 р. за царським указом: «Решительные пункты гетьману Даниилу Апостолу». Вона підготувала 1743 року збірник «Права, за якими судиться малоросійський народ». До нього прикладалася інструкція кодифікаційної комісії, абетковий реєстр, а також «Степенний малоросійського військового звання порядок після гетьмана». Окрім цієї, в Україні були проведені також деякі інші кодифікації: «Суд і розправа в правах малоросійських» (1758 р.), «Книга Статут та інші права малоросійські» (1764 р.), «Екстракт малоросійських прав» (1767 р.) та ін. Слід наголосити, що існування особливого законодавства в Україні суперечило імперським планам Росії. Тому природно, що жоден з перелічених документів не був офіційно затверджений для широкого вжитку.

У четвертому питанні рекомендується звернути увагу на цивільно-правові та кримінально-правові норми, що діяли під час Національно-визвольної війни, а також правову систему України-Гетьманщини другої половини XVII - XVIII ст. Розглядаючи цивільно-правові відносини, проаналізуйте еволюцію права власності, яке визначалося як право мати у володінні, використовувати, передавати, дарувати, відписувати, міняти і заставляти майно за власною волею і потребою. Встановіть, які форми земельної власності були притаманні цьому періоду. Стисло охарактеризуйте стан розвитку зобов'язального і спадкового права. З'ясуйте специфіку шлюбно-сімейних відносин.

Переходячи до галузі кримінального права, передусім слід пам'ятати, що у Гетьманщині кримінальні діяння поділялися на злочини, провини і проступки. Визначте, на які види поділялися злочини і хто вважався суб'єктом злочину. Окремо зупиниться на характеристиці видів покарань.

Питання цільових виступів:

1. Основні риси кримінального права України у середині XVII – XVIII ст.
2. Шлюбно-сімейне право Гетьманщини за кодексом 1743 р.
3. Договірне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.
4. Правове закріплення ліквідації автономного статусу українських земель та знищення полково-сотенного адміністративно-територіального устрою.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю.

Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 159-239. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.

2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 124-162. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .

3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 180-213. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 98-132. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.

2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 78-121. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.

3. Єрмолаєв В. Про форму правління та державний режим Гетьманщини часів Б. Хмельницького (до 365-річниці Національної революції 1648 р.). *Вісник Академії правових наук України*: зб. наук. пр. / засн. Президія Акад. правових наук Укр. 2012. № 4. С. 75-92. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua>.

4. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.

5. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 211-264. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.

6. Історія держави і права України.: акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 488-519. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.

7. Історія держави та права України.: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 164-221. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

8. Чухліб Т. В. Донеччина та Луганщина – козацькі землі України (XVI - XVIII ст.) ; НАН України та ін. Київ. 2017. С. 77-100. 117 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>.

9. Шевчук В. О. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI-XVIII ст. : у 2 кн. Кн. 2. Київ : Кліо, 2019. С. 551-647. 1120 с. URL: <https://nashformat.ua/>.

10. Шигаль Д. А. Історія держави і права України. : посіб. для підгот. до іспиту. Харків : Право, 2018. С. 63-88. 252 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Тема № 7. Суспільно-політичний лад та право українських земель у складі Російської і Австро-Угорської імперій (XIX- поч. XX ст.).

Семінарське заняття № 9: Суспільно-політичний лад та право українських земель у складі Російської і Австро-Угорської імперій (XIX- поч. XX ст.).

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення щодо державно-

правового розвитку українських земель у складі Російської та Австрійської імперій упродовж XIX ст. З'ясувати причини, передумови, зміст та значення реалізованих упродовж 60-70-х рр. XIX ст. в Російській імперії буржуазних реформ, що об'єктивно сприяли скасуванню феодально-кріпосницьких відносин і ствердженню капіталістичного суспільно-економічного укладу. Виявити зміни, що відбувалися у західноукраїнських землях під час та після революційних подій 1848-1849 рр.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Державний та суспільний лад на українських землях у складі Російської імперії.
2. Ліберальні реформи 60-70-х рр. XIX ст. та особливості їх проведення в Україні.
3. Характеристика джерел права в українських землях у складі Російської імперії.
4. Революція 1848-1849 рр. в Австрійській імперії. Зміни у політико-правовому стані західноукраїнських земель у II пол. XIX – на початку XX ст.

Методичні вказівки:

Відповідаючи на перше питання, необхідно з'ясувати які українські землі та внаслідок яких подій опинилися у складі Російської імперії. Особливої уваги потребує розгляд суспільно-політичної системи, у якій опинилися українські землі. Вивчаючи становище українських земель у складі Російської імперії, необхідно розглянути адміністративний устрій, соціальну структуру населення, становище класів та політику, яку проводили щодо них, розглянути зв'язок із зміною соціально-економічних відносин з формуванням нових класів, з'ясувати причини їх формування.

Готуючись до відповіді на друге питання, варто з'ясувати причини та визначити передумови буржуазних перетворень у Російській імперії, що були реалізовані царатом протягом 60-70-х рр. XIX ст. Розгляд означеної проблеми доцільно здійснювати в контексті аналізу широкого спектру соціально-економічних проблем, що накопичилися у самодержавній Росії. У середині XIX століття більшість політичного істеблішменту та широкі кола громадськості дійшли висновку щодо неможливості збереження феодально-кріпосницьких відносин і нагальній необхідності створення розвиненої та узгодженої нормативно-правової бази для ствердження буржуазно-капіталістичних відносин. Характеризуючи специфіку соціально-політичної ситуації в українських землях напередодні буржуазних реформ, обов'язково слід зважити на процеси, що протікали в інших територіях Російської імперії. Особливу увагу потрібно приділити скасуванню кріпосного права та проведенню ліберальних реформ 60-70-х рр. XIX століття. Розкрити причини, сутність та їх значення для соціально-економічного розвитку, умови скасування та основні документи. Серед проведених реформ треба звернути увагу на земську, місцевого самоврядування, судову, військову, фінансову та освітню.

Визначаючи обґрунтованість та ефективність реформ, слід окреслити спектр накопичених проблем, на вирішення яких були спрямовані реформаторські потуги самодержавства, проаналізувати правову основу реформ та визначити їх наслідки.

Розглядаючи третє питання, яке стосується характеристики джерел права в українських землях у складі Російської імперії слід звернути увагу на кодифікацію права України. Дослідити Звід місцевих законів губерній і областей, приєднаних від Польщі (А. Повстанський), Зібрання малоросійських прав 1807 р., Звід законів західних губерній (І. Данилович). З'ясувати наслідки поширення на Україну в 1840–1842 рр. загальноімперського законодавства; повного зібрання законів Російської імперії 1830 р.; Зводу законів Російської імперії 1832 р.; Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. (нові редакції 1866, 1885 р.); Судові статuti 1864 р.; Військовий статут про покарання 1867 р.; Військово-морський статут 1886 р.; Кримінальне уложення 1903 р.; Надзвичайне законодавство 1905–1906 рр. та періоду війни. Виникнення галузевого законодавства.

Під час відповіді на четверте питання необхідно в першу чергу з'ясувати, які землі входили до складу Австрійської імперії, їх адміністративний устрій, особливості політики, яку проводила Австрійська імперія по відношенню до населення Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття, наголосити на відмінностях у їх становищі та політиці, яка проводилася щодо українських земель у складі Російської імперії. Особливої уваги потребує розгляд революційних подій 1848-1849 рр., зокрема участь у ній українців, діяльність Головної Руської ради, розкриття особливостей першого українського досвіду парламентаризму. Також слід дослідити політико-правове становище українських земель у складі Австро-Угорської імперії, суспільний лад, магнати, шляхта, духовенство, селянство. Дослідити процес скасування кріпосного права. Розглянути становище міського населення, адміністративно-територіальний поділ. Формування органів влади й управління. Простежити зміни, які відбулися в політико-правовому становищі українських земель після революційних подій та розглянути поширення австрійського законодавства на українські землі. Зокрема розглянути практику апробації австрійського законодавства у Галичині. Дію австрійського законодавства на території Галичини та Буковини: Цивільний кодекс 1811 р.; Цивільно-процесуальний кодекс 1796 та 1895 рр.; Кримінальний кодекс 1803 та 1852 рр.; Кримінально-процесуальний кодекс 1853 і 1873 рр. Кримінальний кодекс Угорщини 1879 р. та запровадження його на Закарпатті.

Питання цільових виступів:

1. Принцип позастановості в державному управлінні, місцевому самоврядуванні та системі судочинства Російської імперії у 60-70-х рр. XIX ст.
2. Юридична процедура набуття права власності на землю за селянською реформою 1861 року.
3. Соціальна стратифікація як наслідок селянської реформи 1861 року.
4. Суб'єкти поліцейської діяльності за реформами 60-70-х рр. XIX ст.

5. Інститут присяжних засідателів за судовою реформою 1864 року.
6. Інститут тимчасового генерал-губернатора за контрреформами 80-90-х рр. XIX ст.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 239-388. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 164-203. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 236-280. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 132-178. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.
2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 121-178. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.
3. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.
4. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 264-287. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.
5. Історія держави і права України. : акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 519-558. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.
6. Історія держави та права України. : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 221-252. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.
7. Кондратюк О.В. Державно-правовий статус українців у Російській імперії (XVIII-XIX ст.ст.). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична: зб. наук. праць / засн. Львів. держ. ун-т внутр. справ. 2014. № 2. С. 3-13. URL: <https://scholar.google.com.ua>.
8. Шигаль Д. А. Історія держави і права України. : посіб. для підгот. до іспиту. Харків : Право, 2018. С. 88-111. 252 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Тема № 8. Національна державність і право України у добу революції (1917-1921 рр.).

Семінарське заняття № 10: Національна державність і право України у добу революції (1917-1921 рр.).

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення щодо умов

відродження української державності під час революційно-визвольних змагань у 1917-1920 рр., а також специфіки етапів державно-правового будівництва в означений період.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Українська Народна Республіка за часів Центральної Ради.
2. Українська Держава (квітень-листопад 1918 р.).
3. Українська Народна Республіка доби Директорії: особливості державно-правового розвитку.
4. ЗУНР: державний лад та законодавство.

Методичні вказівки:

Висвітлюючи перше питання, необхідно охарактеризувати унікальні конкретно-історичні умови генези Центральної Ради як загальнонаціональної громадсько-політичної інституції, що переслідувала за мету втілення невід'ємного права українського народу на самовизначення і відродження державності. Визначаючи унікальність історичного моменту, варто чітко окреслити увесь спектр політичних сил, що пропонували різні варіанти державно-правового розвитку. Особливу увагу слід приділити періодизації діяльності Центральної Ради, що неможливо без з'ясування підстав для трансформації її політичного курсу, а також глибокого сутнісного аналізу проголошених в універсалах політико-декларативних положень, особливостей законотворчої діяльності і практичних заходів, спрямованих на розбудову нової держави. У цьому контексті доцільно прослідкувати еволюцію поглядів лідерів Центральної Ради від підтримки ідеї національно-територіальної автономії до проголошення «самостійної, ні від кого не залежної держави».

Цілісне уявлення щодо правової природи Української Народної Республіки часів Центральної Ради можливо сформулювати лише за умови виявлення специфіки організації державної влади. Зокрема, слід з'ясувати, чи існували правові підстави для визначення Центральної Ради як представницького органу (парламенту), чи притаманні Генеральному Секретаріату (Раді народних міністрів) класичні ознаки виконавчого органу (уряду), чи було вичерпно розмежовано компетенцію місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування, чи були обґрунтованими зовнішньополітичні орієнтири української дипломатії, чи було чітко визначено правові засади військового будівництва та наскільки ефективними виявилися спрямовані на втілення військової доктрини заходи, чи було забезпечено розбудову збалансованої правоохоронної системи та системи судочинства. Особливого значення для розуміння спрямованості законотворчої діяльності Центральної Ради має ознайомлення з текстом Конституції УНР від 29 квітня 1918 р., а також виявлення обґрунтованості скасування права власності на землю та смертної кари, надання національно-персональної автономії національним меншинам тощо. Насамкінець варто висловити думку щодо наявності за часів існування Центральної Ради консолідуючої українське суспільство

національної ідеї, відповідності очікуванням суспільства і збалансованості доктрини державно-правового розвитку та наявності ефективного державного механізму.

Розглядаючи друге питання, необхідно з'ясувати причини та передумови приходу до влади гетьмана П. Скоропадського. У цьому контексті доцільно подискутувати щодо наявності підстав для кваліфікації обставин проголошення гетьманату як перевороту. Особливу увагу необхідно приділити формально-правовому аналізу положень «Грамоти до всього українського народу» від 29 квітня 1918 р. та Закону «Про тимчасовий державний устрій України» від 29 квітня 1918 р., що дає можливість визначити форму державного правління. Характеризуючи систему органів державної влади, слід охарактеризувати їх структуру, повноваження і ступінь розмежування компетенції. Доцільно порівняти підходи Української гетьманської держави та Української Народної Республіки часів Центральної Ради щодо організації системи судочинства, зовнішньополітичної діяльності та військового будівництва. Показовою для ілюстрації специфіки державного будівництва за часів гетьманату є втілювана П. Скоропадським ідея територіально-державного патріотизму.

Висвітлюючи третє питання, необхідно охарактеризувати обставини краху Української гетьманської держави. Аналізуючи діяльність Директорії на початковій стадії розбудови «другої» Української Народної Республіки, слід звернути увагу на співзвучність проголошених нею положень з ідеями Великої французької буржуазної революції, відсутність цілісної програми перетворень і стихійний характер розподілу обов'язків між членами Директорії. Особливе значення для розуміння правової природи Директорії має аналіз положень Декларації від 26 грудня 1918 р., де, зокрема, було закріплено «трудовий» принцип управління державою. Оскільки специфіка Директорії наглядно виявилася у скликанні Конгресу трудового народу, то варто здійснити компаративний аналіз засад його діяльності з традиціями організації діяльності Центральної Ради, яка свого часу також претендувала на статус парламенту (або ж передпарламенту). Особливою подією для розуміння еволюції Української Народної Республіки часів Директорії стала ухвала Радою народних міністрів УНР Декларації від 12 серпня 1919 р., що символізувала прагнення до втілення європейської моделі державного будівництва. Зважаючи на це, варто зосередитися на виявленні специфіки організації державної влади та територіального устрою упродовж серпня 1919 р. – листопада 1920 р. Аналізуючи законодавство часів Директорії, необхідно з'ясувати, яким чином усувалися колізії з попередніми та паралельними системами законодавства, а також виявити наявність підстав для кваліфікації законодавства «другої» УНР як «законодавства перехідного періоду».

При підготовці четвертого питання слід з'ясувати причини розпаду Австро-Угорської імперії, що об'єктивно сприяє кращому розумінню умов проголошення Західноукраїнської Народної Республіки. Характеризуючи державно-правову природу ЗУНР, необхідно виявити специфіку побудови системи центральних та місцевих органів влади, а також розкрити порядок формування системи судочинства. Особливу увагу доцільно приділити

визначенню чинників, що вирішальним чином вплинули на формування Української Галицької Армії ЗУНР. У цьому контексті нагальною необхідністю є визначення спонукальних мотивів та історичного значення об'єднання («злуки») Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою в єдину соборну Українську Державу.

Питання цільових виступів:

1. Універсали Центральної Ради.
2. Генеза та еволюція органів державної влади УНР.
3. Система судочинства в УНР.
4. Правовий статус гетьмана в Українській Державі.
5. Дипломатична діяльність ЗУНР.
6. Українська делегація на Паризькій мирній конференції.
7. Створення та діяльність Української Галицької Армії ЗУНР.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 389-490. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 204-245. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 293-341. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Борисова О. В. Історія української державності : підручник : у 2 т. Т. 2 : 1917 - 2017 рр. М-во освіти і науки України. Луганськ. нац. аграр. ун-т. Київ : Кондор, 2018. С. 232-299. 463 с. URL: <http://library.kpi.kharkov.ua/>.
2. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 178-225. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.
3. Верстюк В. Союз Півсудського - Петлюри в історії боротьби за українську державність. *Український історичний журнал*. 2020. № 2. С. 4-21. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/>.
4. Гай-Нижник П. Акт злуки УНР та ЗУНР: втілення і крах ідеалу Соборної України. URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/>.
5. Гай-Нижник П. IV Універсал Української Центральної Ради – проголошення незалежності УНР. URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/>.
6. Дорошко М. Історія України : знакові події та особистості. Київ : ТОВ «ОСНОВА-ПРИНТ ПЛЮС», 2021. С. 280-351. 472 с. URL: <https://lib.itc.gov.ua/>.

7. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 178-231. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.
8. Луцький М. Правовий аспект Акта злуки УНР та ЗУНР. *Науково-інформаційний вісник «Право»*. 2014. № 9. URL: <http://iful.at.ua/NIV-9-2014/6.pdf><http://iful.at.ua/NIV-9-2014/6.pdf>.
9. Мельник І. Дві листопадові революції у Львові – 1848 і 1918. URL: <http://zbruc.eu/node/14875>.

Тема № 9: Становлення радянської влади в Україні. Радянська державність і право на українських землях.

Семінарське заняття № 11: Становлення радянської влади в Україні. Радянська державність і право на українських землях у 20-30 рр. XX століття.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення щодо особливостей державно-правового розвитку України під час становлення і утвердження радянської влади та упродовж 30-х рр. XX ст., коли відбувалося формування соціалістичної правової системи, характерними рисами якої було закріплення примату державних інтересів і забезпечення репресивної спрямованості державного механізму.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Становлення радянської влади в Україні. Органи влади та управління УСРР.
2. Кодифікація джерел права УСРР.
3. Формування адміністративно-командної системи в Україні.
4. Особливості державно-правового розвитку західноукраїнських земель у міжвоєнний період.

Методичні вказівки:

Розглядаючи перше питання необхідно звернути увагу на обставини встановлення радянської влади в Україні. Зокрема, слід пригадати, що внаслідок Жовтневого перевороту в Петрограді до влади прийшли більшовики. Російська держава була проголошена республікою Рад. Новосформований уряд Радянської Росії – Рада Народних Комісарів (Раднарком) – заявила про поширення своєї юрисдикції на усю територію колишньої імперії. Проте Центральна Рада не визнала Раднарком «центральною загальноросійським» урядом, вважала його суто російським органом виконавчої влади, повноваження якого обмежені лише російськими губерніями. Більшовики, які до жовтневого перевороту з політичних причин підтримували українські домагання автономії, після взяття влади рішуче виступили проти права українців на самовизначення. Вважаючи, що без використання економічного

ресурсу України російська революція буде приречена на поразку, Раднарком цілеспрямовано намагався спочатку «легітимним» шляхом (через сфальсифіковане переобрання Центральної Ради на Всеукраїнському з'їзді Рад у Києві 3 грудня 1917 року провести її більшовизацію), а потім – військовим встановити радянську владу на українських землях. Доцільно пригадати історію проведення 11-12 грудня 1917 року I-го Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, солдатських та частини селянських депутатів у Харкові, на якому були представлені лише Ради, де переважали більшовики. Делегати з'їзду привітали «жовтневу пролетарську революцію» та проголосили радянську владу в Україні. У прийнятих з'їздом резолюціях («Про самовизначення України», «Про організацію влади в Україні») заявлялося, що «Українська республіка, як федеративна частина Російської республіки» буде рішуче боротися з контрреволюційною Центральною Радою. Всі розпорядження і постанови УЦР та Генерального Секретаріату оголошувалися недійсними. Варто звернути увагу, що з'їзд обрав зі свого складу Тимчасовий Центральний Виконавчий Комітет (ТЦВК), якому доручалося «негайно поширити» на територію України усі декрети і розпорядження Раднаркому Росії. Також зазначалося, що на місцях влада «належить повітовим, міським, губернським та обласним Радам робітничих, солдатських та селянських депутатів», а в центрі – Всеукраїнському з'їзду Рад. 17 грудня 1917 року постановою ТЦВК було утворено перший радянський уряд – Народний Секретаріат, компетенцію якого законодавчо не було визначено. Свої повноваження Народний Секретаріат здійснював через місцеві ради і призначених ним комісарів. Доцільно зауважити, що з політичних міркувань нова влада залишила без змін назву держави – Українська Народна Республіка. Варто звернути увагу, що проголошена радянська держава з центром у Харкові, стала зручним плацдармом через який Раднарком Росії розпочав наступ на Київ. На всі заклики очільників Центральної Ради припинити агресію, петроградський уряд відповідав, що в Україні розпочалася громадянська війна «між харківською та київською УНР» і радянська Росія не має до цього відношення. Проте війська Раднаркому Росії під командуванням В. Антонова-Овсієнка та М. Муравйова стрімко просувалися територією України і вже 26 січня 1918 року увійшли в Київ. Доцільно ознайомитися з рішеннями II-го Всеукраїнського з'їзду Рад (17-19 березня 1918 року), зокрема з резолюцією «Про державний устрій» яка проголошувала УНР самостійною радянською республікою, побудованою на федеративних засадах. Внесення змін до державно-правового статусу України не врятувало радянську владу. За умовами Брестського миру німецько-австрійські війська витіснили окупантів з України і Центральна Рада повернулася до Києва. ТЦВК та Народний Секретаріат опинилися на території РСФРР і припинили свою діяльність. Натомість було сформовано надзвичайні органи: Повстанбюро (квітень-липень 1918 р.), а пізніше, у липні – Центральний військово-революційний комітет (ЦВРК) та місцеві революційні та військово-революційні комітети, які мали керувати «повстанською боротьбою» в Україні. 28 листопада 1918 року у м. Суджа (Курська губернія – РСФРР) було утворено Тимчасовий робітничо-селянський уряд України.

Наступного дня новий уряд прийняв маніфест, де повідомлялося про усунення від влади гетьмана П. Скоропадського та перехід усієї повноти влади до Рад. 30 листопада була утворена Військова рада Української радянської армії.

У січні 1919 року розпочалася друга спроба за допомогою військового втручання радянізувати Україну. В результаті наступу Червоної армії, радянську владу було встановлено на більшій частині українських земель, які до Національно-демократичної революції входили до складу Російської імперії. За підтримки Червоної Армії розпочалося активне відновлення центральних та місцевих радянських органів влади. 6 січня 1919 року Тимчасовий робітничо-селянський уряд скасував назву держави «Українська Народна Республіка» і затвердив іншу – «Українська Соціалістична Радянська Республіка» (УСРР). Декретом від 29 січня 1919 року було затверджено і нову назву уряду – «Рада Народних Комісарів УСРР». Слід зазначити, що правове оформлення форми радянської державності в Україні знайшло своє відображення у першій Конституції УСРР, яку було прийнято на III Всеукраїнському з'їзді Рад (березень 1919 року). Варто ознайомитися зі змістом першої Конституції радянської України. Це допоможе розібратися у тому, як формувалася центральна і місцева влада в УСРР та визначити їх повноваження.

Відповідно до Конституції у квітні-травні 1919 року відбулися вибори до місцевих рад у губерніях, повітах і волостях та були сформовані їхні виконавчі органи – виконкоми. Особливістю організації та діяльності місцевих рад було те, що вони все більше контролювалися більшовиками.

У зв'язку з наступом армії Денікіна з півдня на Київ, а також з наступом військ Директорії радянське будівництво було тимчасово призупинене. Відбулась перебудова органів влади та управління відповідно до воєнних умов. Потрібно розглянути процес створення Ради робітничої й селянської оборони УСРР, місцевих комітетів оборони, Всеукраїнського революційного комітету та ревкомів на місцях. Доцільно дати оцінку діяльності комбідів (Комітетів бідноти), як надзвичайних органів влади на селі. Слід зазначити, що здійснені надзвичайні заходи не врятували більшовиків від поразки. 30 вересня 1919 року український радянський уряд переїхав до Росії.

Наступна спроба відновлення радянських органів влади й управління відбулася впродовж листопада 1919 р.-лютого 1920 р. спочатку у формі надзвичайних органів – ревкомів. 11 грудня 1919 р. було створено Всеукраїнський революційний комітет на чолі з Г. Петровським, який уособлював найвищу законодавчу й виконавчу владу. Всеукрревком, створював губернські ревкоми, які, своєю чергою, формували повітові ревкоми. Наприкінці лютого 1920 року відновили свою діяльність вищі органи державної влади й управління: Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК), який був вищим законодавчим та контролюючим органом, і Рада Народних Комісарів (РНК) – вищий виконавчий та розпорядчий орган. У лютому-квітні 1920 року пройшли вибори до місцевих Рад. Губернські повітові та волосні з'їзди Рад формували свої виконавчі комітети – виконкоми, які заміщували на місцях ревкоми. Керівництво ними здійснювали відповідні комітети більшовицької партії. З наступом польсько-петлюрівських військ та

армії Врангеля відбулася мілітаризація радянських установ. Потрібно розібратися в особливостях формування місцевих органів влади і управління в цей період та надзвичайних правах, що їм надавалися.

Необхідно простежити розвиток зв'язків УСРР із РСФРР та іншими радянськими республіками, які призвели до утворення Союзу РСР та дати їм правову оцінку. Врешті, потрібно показати, що з прийняттям на II-му Всесоюзному з'їзді Рад першої Конституції СРСР (31 січня 1924 р.) завершилося правове оформлення входження України до складу Радянського Союзу і, як наслідок, втрата нею власної державності, оскільки всі важливі рішення відтепер приймалися в Москві. Зміна державно-правового статусу України спричинила розробку нової Конституції УСРР, яку було ухвалено 15 травня 1929 року на 11 Всеукраїнському з'їзді Рад. Варто ознайомитися з основними положеннями Конституції й охарактеризувати їх, а також показати як відбувалася перебудова державного апарату УСРР у зв'язку з утворенням СРСР та який вплив на державотворчі процеси мали економічний (впровадження нової економічної політики) та культурний (політика українізації) фактори.

При підготовці до другого питання варто відзначити, що право Радянської України в 20-30-х роках XX століття еволюціонувало у руслі радянської класової правової доктрини, що ґрунтувалася на принципі революційної законності. Такий підхід об'єктивно зумовив необхідність першої кодифікації права УСРР. Аналізуючи специфіку нового законодавства України, слід співвідносити його з аналогічним законодавством СРСР та РСФРР, що дає можливість з'ясувати рівень автентичності тогочасної української правової системи. Визначаючи особливості конституційного (державного) права УСРР, слід послідовно проаналізувати тексти конституційних актів УСРР від 1919 р, 1929 р. та 1937 р. з метою визначення основоположних тенденцій у конституційно-правовому регулюванні. У цьому контексті варто акцентувати увагу на спробі політичного керівництва Радянського Союзу завуалювати тенденцію уніфікації законодавства та централізації державного управління передбачивши, з одного боку, безумовне дотримання принципу відповідності конституційних актів УСРР положенням Конституції СРСР, а з іншого боку, можливість опротестування неконституційних актів союзних наркоматів (наприклад, з посиланням на ст. 42, 59 Конституції СРСР від 1924 р.). При аналізі конституційного (державного) права УСРР в означений період необхідно у першу чергу зосередитися на визначенні правового статусу громадян (з акцентуацією на диференціації правового стану робітників, селянства та інтелігенції), з'ясуванні форм державного правління та державного устрою (зокрема, доцільно визначити особливості адміністративно-територіального поділу УСРР та правового статусу національних районів у її складі), правовому закріпленні командно-адміністративної системи та номенклатури як нового як своєрідного державного феномена, а також посиленні ролі та одержавленні партійних органів.

На X-му з'їзді РКП (б) у березні 1921 року було прийнято рішення про заміну політики воєнного комунізму, яка спричиняла перманентні виступи

проти радянської влади, новою економічною політикою, де допускалися лібералізація ринку, товарно-грошові відносини, на селі скасовувалася продрозкладка і, натомість, запроваджувався прогресивний продподаток, дозволялася децентралізація дрібної та середньої промисловості тощо. Виникла потреба у правовому регулюванні нових суспільних відносин. Правовий нігілізм перших післяреволюційних років залишився в минулому. Розпочався стрімкий розвиток законодавства. Розвивалися правові норми, що регулювали договірні, трудові, земельні відносини, кооперативну та приватногосподарську діяльність. Водночас, слід відзначити, що у новостворюваному радянському законодавстві виявилось чимало суттєвих суперечностей і прогалин. Усвідомлюючи необхідність впорядкування законодавства 10 травня 1921 року Раднарком УСРР прийняв постанову, де доручив Наркомюстові вжити заходів щодо систематизації чинних правових актів. У стислий термін, протягом 1922-1927 рр., було створено кодекси та інші рівнозначні їм законодавчі акти з основних галузей радянського права. Варто звернути увагу, що кодифікація в Україні базувалася на принципі єдності радянського законодавства. Основним її методом була рецепція законодавства РСФРР, а дещо пізніше – союзного законодавства. Постановою Раднаркому УСРР від 15 липня 1924 р. було створено Комісію з розгляду законодавчих проєктів, основним завданням якої став попередній розгляд і погодження з чинним законодавством СРСР і УСРР усіх законодавчих актів. Доцільно зауважити, що, в цей період інколи враховувались специфічні відмінності розвитку України. У деяких випадках процес створення української кодифікації випереджав російський і відбувався незалежно від загальносоюзних основ. Так, опублікований в Україні у 1922 р. проєкт Цивільного процесуального кодексу був покладений в основу аналогічного кодексу РСФРР. В Україні були прийняті Кодекс законів про народну освіту (1922 р.) та Адміністративний кодекс (1927 р.), хоча подібні акти в інших радянських республіках не розроблялися, були вони відсутні й на союзному рівні. Доцільно охарактеризувати комплексні законодавчі акти, що стали результатом першої кодифікації радянського права в Україні, та дати їм відповідну оцінку.

При вивченні третього питання, насамперед, необхідно розібратися в базових поняттях – «адміністративно-командна система», «тоталітарний режим», «режим особистої влади», «культ особи», «геноцид», «репресії» тощо. Це допоможе більш детально та правильно з'ясувати причини становлення адміністративно-командної системи в СРСР, розкрити суть та наслідки тоталітарного режиму для України.

Слід відзначити, що наприкінці 20-х-30-х роках ХХ століття посилюються процеси централізації в системі державної влади та управління народним господарством УСРР. Потрібно простежити зміни в структурі та повноваженнях центральних органів влади й управління та охарактеризувати їх склад. Задля цього доцільно звернутися до рішень XIII Всеукраїнського з'їзду Рад (січень 1935 р.) та опрацювати Конституцію УРСР, яку було прийнято 30 січні 1937 року на Надзвичайному XIV з'їзді Рад (січень 1937 р.). Ознайомлення зі змістом Основного закону допоможе з'ясувати зміни як у

системі вищих, так і місцевих органах влади. Варто зробити порівняльний аналіз Конституцій 1929 та 1937 року.

Розкриваючи сутність тоталітарного режиму варто охарактеризувати методи діяльності адміністративно-політичних органів. Аналізуючи зміни, які відбувалися в структурі репресивно-каральних органів, потрібно враховувати, що в умовах згорання нової економічної політики і утвердження тоталітарного режиму органи Державного Політичного Управління (ДПУ) набули відверто каральної спрямованості і стали майже неконтрольованими. У зв'язку з утворенням СРСР республіканські ДПУ підпорядковувались загальносоюзному Об'єднаному державному політичному управлінню (ОДПУ). Роль ОДПУ значно посилилася після ліквідації у грудні 1930 р. наркомату внутрішніх справ УСРР. При ДПУ УСРР було створено Головне управління робітничо-селянської міліції. Варто з'ясувати, які функції додатково покладалися на ДПУ у зв'язку з цією реорганізацією та як було використано запровадження в цей період паспортної системи. Потрібно охарактеризувати зміни репресивно-каральної системи, які сталися зі створенням 10 липня 1934 року Народного Комісаріату Внутрішніх Справ СРСР. 5 липня 1934 р. при НКВС було засновано позасудовий орган – Особливу нараду, якій надавалося право в адміністративному порядку виносити покарання: заслання, виселення, ув'язнення до таборів на строк до 5 років, виселення за межі країни. Пізніше ці права були значно розширені аж до застосування вищої міри покарання. Створені республіканські НКВС функціонували на підставі загальносоюзного положення і являли собою філії центрального репресивного апарату. На місцях створювалися так звані «трійки», а з 1937 р. – з'явилися і «двійки», які мали право винести вирок поза судовим розглядом. Необхідно дати правову оцінку політичним процесам («шахтинська справа», «Спілка визволення України», «Український національний центр» «Українська військова організація» і т.д.) та масовим репресіям в Україні. Особливу увагу слід звернути на причини та наслідки голодомору 1932-33 років, пояснити його штучний характер. Варто зауважити, що навіть за таких трагічних умов від ідеї власного державотворення українці не відмовилися, що знайшло своє відображення в політичних програмних документах Організації Українських Націоналістів.

Відповідаючи на четверте питання потрібно визначити держави до складу яких входили західноукраїнські землі у міжвоєнний період. Простежити особливості політики (Польщі, Румунії, Чехословаччини) стосовно українських земель, необхідно виявити специфіку побудови системи центральних та місцевих органів влади. З'ясувати особливості національної політики та міжнаціональні відносини. Дослідити діяльність Українських політичних і громадських організацій. Суспільно-політичне життя. Формування Карпатської України.

Питання цільових виступів:

1. Конституційно-правове регулювання правовідносин УСРР та СРСР.
2. Правові засади українізації.
3. Принцип матеріальної зацікавленості в цивільному праві УСРР.

4. Злочини та покарання за Кримінальними кодексами УСРР 1922 р. та 1927 р.
5. Характерні риси виправно-трудового права УСРР.
6. Органи влади і управління за Конституцією УРСР 1937 р.
7. Деформації в цивільному праві УСРР у 30-х рр. XX ст.
8. Становлення колгоспно-кооперативного права УСРР у 30-х рр. XX ст.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 491-592. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 247-274. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 355-394. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бандурка О. М., Греченко В. А. Міліція в Україні в період посилення тоталітарного режиму (1931–1941 рр.): історико-правове дослідження: монографія. Харків : Золота миля; Панов, 2020. С. 345-400 444 с. URL: <https://www.researchgate.net/>.
2. Борисова О. В. Історія української державності : підручник : у 2 т. Т. 2 : 1917 - 2017 рр. М-во освіти і науки України ; Луганськ. нац. аграр. ун-т. Київ : Кондор, 2018. С. 299-338. 463 с. URL: <http://library.kpi.kharkov.ua/>.
3. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 225-299. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.
4. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 231-295. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.
5. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.
6. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 315-399. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.
7. Історія держави і права України.: акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 621-695. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.
8. Історія держави та права України. : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 300-352. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.
9. Шигаль Д. А. Історія держави і права України. : посіб. для підгот. до іспиту. Харків : Право, 2018. С. 111-199. 252 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Тема № 9. Становлення радянської влади в Україні. Радянська державність і право на українських землях.

Семінарське заняття № 12: Державно-правове становище українських земель у роки Другої світової війни та у повоєнний час.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення щодо особливостей державно-правового розвитку України під час Другої світової війни. Своєрідність означеного етапу державно-правового розвитку України була зумовлена умовами воєнного стану та встановленням окупаційного режиму, що спричинило суттєву реорганізацію державного механізму та, як наслідок, коригування правової доктрини. Розглянути особливості повоєнного державного розвитку України.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Вхідження західноукраїнських земель до складу УРСР: державно-правові наслідки.
2. Спроби відновлення української державності в роки Другої світової війни.
3. Зміни у праві УРСР в умовах воєнного стану.
4. Окупаційний режим на території України.
5. Особливості державного будівництва в УРСР у 1945-1991 рр.

Методичні вказівки:

Розглядаючи перше питання, слід висвітлити наслідки пакту Ріббентропа-Молотова для України, процес приєднання Західної України до УРСР, «радянізацію» західноукраїнських земель. Введення радянських військ у Західну Волинь і Східну Галичину. Народні збори Західної України та їхні акти. Закони Верховної Ради СРСР (1 листопада 1939 р.) та Верховної Ради УРСР (15 листопада 1939 р.) про прийняття Західної України до складу УРСР. Нота уряду СРСР від 28 червня 1940 р. та введення радянських військ у Північну Буковину і Бессарабію. Закон Верховної Ради СРСР (2 серпня 1940 р.) про включення Північної Буковини і Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії до складу УРСР. Новий адміністративно-територіальний поділ, державне будівництво та масові репресії у західних областях УРСР.

При відповіді на друге питання слід порівняти політичні програми різних частин організованої української еміграції. Особливу увагу варто приділити визначенню пропонованих лідерами ОУН шляхів відновлення незалежної та суверенної Української держави, а також проаналізувати вжиті практичні заходи, зокрема, проголошення у Львові Акту про відновлення Української держави від 30 червня 1941 р. та створення Української національної ради. Зважаючи на безрезультатність докладених лідерами ОУН зусиль, слід визначити причини краху планів з відновлення української національної державності.

Слід усвідомлювати, що німецько-радянська війна спричинила докорінну перебудову державного механізму. Це було зумовлено прагненням мобілізувати зусилля на виконання низки невідкладних завдань, а саме: переведення господарства на воєнні рейки; зміцнення обороноздатності; організації евакуації населення та стратегічних підприємств; розгортання партизанського та підпільного руху на тимчасово окупованих територіях тощо. Як наслідок, уповноваженими органами державної влади було прийнято низку нормативно-правових актів (постанов, директив, наказів тощо), без глибокого сутнісного аналізу яких неможливо усвідомити масштаб і глибину змін у державному управлінні. Тому при підготовці відповіді на третє питання необхідно дати формально-правову характеристику запроваджуваних режимів воєнного стану та стану облоги, визначити правовий статус створених на загальнонаціональному та регіональному рівнях воєнно-політичних органів з надзвичайними повноваженнями, проілюструвати появу та ствердження тенденцій зростання ролі виконавчо-розпорядчих органів, домінування військово-організаційної (мобілізаційної) роботи в діяльності державного апарату, централізації керівництва суб'єктами правоохоронної діяльності, появи репресивних судових інститутів на кшталт військових трибуналів тощо.

При розгляді четвертого питання необхідно дати характеристику нацистського окупаційного режиму, встановленого у контексті реалізації доктрини «тотальної війни». Потрібно проаналізувати специфіку встановленого окупантами нового територіального та адміністративного поділу українських земель, а також повноваження військово-поліцейських органів, визначити специфіку побудови та функціонування системи судочинства.

Розгляд п'ятого питання потрібно розпочати з визволення території України від окупантів, яке зумовило вдосконалення державного апарату УРСР. Ілюструючи цю тенденцію, варто приділити увагу підвищенню ролі уряду УРСР у відбудові народного господарства, утворенню Народного Комісаріату закордонних справ УРСР та Наркомату оборони УРСР, відновленню мережі місцевих рад депутатів трудящих тощо. Дослідити повоєнний сталінський режим. Відбудову народного господарства. Членство України в ООН і розширення міжнародних зв'язків. Ліквідацію надзвичайних органів влади й управління. Відновлення конституційних органів влади. Вибори до Верховної Ради України та місцевих органів влади й управління. Десталінізація. Спроби вдосконалити управління народним господарством. Раднаргоспи. Правові засади входження Кримської області до складу УРСР. Розширення компетенції республіканських органів управління. Простежити початок кодифікації загальносоюзного та республіканського законодавства. Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік в ієрархії норм радянського права. Продовження діяльності авторитарної командно-адміністративної системи управління та її вплив на суспільно-політичне життя. Конституція СРСР 1977 р. і Конституція УРСР 1978 р. Правові основи та діяльність вищих органів влади та управління: Верховна Рада УРСР, її Президія, Рада Міністрів УРСР. Визначити нормативно-правове закріплення процесу курсу на «перебудову» в СРСР та УРСР (сер. 80-х – 1991 рр.). Розглянути Декларацію про державний

суверенітет УРСР від 16 липня 1990 року), розвиток правової думки в умовах багатопартійності. Охарактеризувати демократичні зміни у праві УРСР (сер. 80-х – 1991 рр.), зокрема розширення прав і свобод громадян; реформи державного апарату; визнання і реалізація принципу розподілу влади; проголошення державного суверенітету УРСР).

Питання цільових виступів:

1. Введення воєнного стану та стану облоги на території УРСР.
2. Партизанський та підпільний рухи на території України.
3. Устрій та діяльність каральних органів України під час Другої світової війни.
4. Перебудова правової системи Української РСР в умовах воєнного стану.
5. Правові засади реалізації заходів адміністративного порядку під час Другої світової війни.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 593-692. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 278-353. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 399-508. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бандурка О. М., Греченко В. А. Міліція в Україні в період посилення тоталітарного режиму (1931–1941 рр.): історико-правове дослідження: [монографія]. Харків : Золота миля; Панов, 2020. С. 345-400 444 с. URL: <https://www.researchgate.net/>.
2. Борисова О. В. Історія української державності : підручник : у 2 т. Т. 2 : 1917 - 2017 рр. М-во освіти і науки України ; Луганськ. нац. аграр. ун-т. Київ : Кондор, 2018. С. 338-445. 463 с. URL: <http://library.kpi.kharkov.ua/>.
3. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 299-345. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.
4. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 295-438. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.
5. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.
6. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка.

Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 399-454. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.

7. Історія держави і права України. : акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 695-741. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.

8. Історія держави та права України. : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 352-448. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

9. Шигаль Д. А. Історія держави і права України.: посіб. для підгот. до іспиту. Харків : Право, 2018. С. 199-231. 252 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Тема № 10. Державне будівництво та розвиток права України в роки незалежності.

Семінарське заняття № 13: Державне будівництво та розвиток права України в роки незалежності.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення щодо розвитку держави та права незалежної України. З'ясувати основні чинники впливу на державотворчі процеси та становлення правової системи.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Проголошення незалежності України та розбудова української державності.
2. Конституційний процес в Україні. Конституція 1996 р.
3. Особливості державно-правового розвитку України на сучасному етапі. Зміни у праві в умовах воєнного стану.
4. Євроінтеграційні процеси в Україні.

Методичні вказівки:

Вивчаючи перше питання необхідно проаналізувати передумови, які сприяли досягненню Україною незалежності. Здобувачам вищої освіти слід розкрити зміст та історичне значення Акту проголошення незалежності 24 серпня 1991 р. та результатів Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991р., а також Біловезьких угод, які підвели рису під існуванням СРСР. В рамках даного питання слід зупинитися на характеристиці найбільш важливих нормативно-правових документів, які заклали основи української державності, зокрема це закони України «Про правонаступництво» від 12 вересня 1991 р., «Про громадянство» від 8 жовтня 1991 р., «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р., «Про збройні сили України» від 6 грудня 1991 р. тощо. Потрібно з'ясувати у чому полягав перехідний характер державного ладу України в пострадянський період, охарактеризувати процес становлення українського парламентаризму. Яка роль покладалася на президентську гілку влади? Важливо розкрити зміни у статусі та повноваженнях Президента України, що відбувалися протягом перших років незалежності. З якими труднощами довелося зустрітися молодій українській державі?

Опрацьовуючи друге питання теми з'ясуйте, чому Україна останньою з республік колишнього СРСР отримала власну Конституцію? Які питання викликали найбільш гострі суперечки серед суспільства та політичних еліт? Охарактеризуйте структуру та зміст Конституції України 1996 року. Які зміни та доповнення вона мала у подальшому? В чому, на Ваш погляд, полягає історичне значення Основного Закону України?

При розгляді третього питання, необхідно розкрити зміст та показати наслідки реформ в Україні, а також охарактеризувати зміни у її державно-правовій системі, які були ними викликані. Встановіть вплив на ці процеси найбільш резонансних подій останніх років: Євромайдану, анексії Криму, проведення Антитерористичної операції (АТО) на Сході країни. Окремо зупиніться на аналізі кроків держави спрямованих на побудову ефективної системи протидії корупції та реформування правоохоронних органів.

Трагічною, але водночас героїчною сторінкою в історії нашої держави стала російсько-українська війна, що розпочалася у лютому 2022 р. Охарактеризуйте основні передумови та причини російського вторгнення. Зверніть увагу на зміни в українському законодавстві під час запровадження воєнного стану. Яким чином обмежуються права і свободи громадян в умовах воєнного стану. У чому полягають особливості діяльності правоохоронних органів України в умовах воєнного стану.

Відповідаючи на четверте питання, потрібно зосередити увагу на євроінтеграційних прагненнях України у контексті демократизації інституцій державної влади. Чому ці процеси є органічно пов'язаними між собою? Також важливо простежити, як відбувається, з урахуванням європейського досвіду, формування української моделі гендерної рівності. Обов'язково слід визначити державно-правові наслідки підписання політичної та економічної частин Угоди про асоціацію з ЄС. Коли відбулося конституційне закріплення євроінтеграційного курсу України? Охарактеризуйте процес імплементації правових норм ЄС до національного законодавства.

Питання цільових виступів:

1. Зміни у державно-правовій системі України в сучасний період.
2. Становлення національної правоохоронної системи України (1991-2015 рр.).
3. Поліцейська реформа та її наслідки.
4. Російсько-українська війна.

Література:

Основна:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389->

19#Text.

4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

5. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України у чинній редакції від 31.03.2023 № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>

6. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>.

7. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 693-860. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.

8. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 330-400. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .

9. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 509-597. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Борисова О. В. Історія української державності : підручник : у 2 т. Т. 2 : 1917 - 2017 рр. М-во освіти і науки України ; Луганськ. нац. аграр. ун-т. Київ : Кондор, 2018. С. 354-448. 463 с. URL: <http://library.kpi.kharkov.ua/>.

2. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 327-399. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.

3. Винницький. М. Український Майдан, російська війна. Хроніка та аналіз Революції Гідності. Львів : Вид-во Старого Лева, 2021. С. 455-547. 554 с. URL: <https://chtyvo.org.ua/>.

4. Гайдучий П. І. Не забуті реформи в Україні, 1991-2017. Київ. 2017. С.655-849. 852 с. URL: <http://base.dnsgb.com.ua/>.

5. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 372-464. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.

6. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.

7. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 459-542. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.

8. Історія держави і права України. : акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 748-798. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.

9. Історія держави та права України. : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 450-552. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

10. Історія держави і права України (1991-2019 роки): навчальний посібник/ за заг. ред. доктора юрид. наук, професора, академіка Національної академії правових наук Бандурки О.М. Харків: Майдан, 2019. С.127-339. 344 с.

URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.

3. Рекомендована література

Основна:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
5. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України у чинній редакції від 31.03.2023 № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>
6. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>.
7. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
8. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .
9. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бандурка О. М., Греченко В. А. Міліція в Україні в період посилення тоталітарного режиму (1931–1941 рр.): історико-правове дослідження: монографія. Харків : Золота миля; Панов, 2020. 444 с. URL: <https://www.researchgate.net/>.
2. Борисова О. В. Історія української державності : підручник : у 2 т. Т. 1 : Давні часи. Середньовіччя. Нова доба. МОН України ; Луганськ. нац. аграр. ун-т. Київ : Кондор, 2018. 344 с. URL: <http://library.kpi.kharkov.ua/>.
3. Борисова О. В. Історія української державності : підручник : у 2 т. Т. 2 : 1917 - 2017 рр. М-во освіти і науки України ; Луганськ. нац. аграр. ун-т. Київ : Кондор, 2018. 463 с. URL: <http://library.kpi.kharkov.ua/>.
4. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.) : навч. пос. для студентів вищ.

навч. закладів. Львів : Вид. центр Львівського нац. ун-ту, 2013. 904 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>.

5. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.

6. Верстюк В. Союз Пилсудського - Петлюри в історії боротьби за українську державність. *Український історичний журнал*. 2020. № 2. С. 4-21. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/>.

7. Вільховий Ю.В. Історичні віхи української державності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*: офіц. вид. / засн. М-во юстиції України. 2015. № 8. С. 42-46. URL: <http://lib.univd.edu.ua>.

8. Видатні жінки української історії. Біографічні нариси на тлі історичних подій. Кн. 1 : Х - XVIII ст. Київ : Балтія-Друк, 2020. 264 с. URL: <https://historybooks.com.ua/>.

9. Винницький. М. Український Майдан, російська війна. Хроніка та аналіз Революції Гідності. Львів : Вид-во Старого Лева, 2021. 554 с. URL: <https://chtyvo.org.ua/>.

10. Гайдучий П. І. Не забуті реформи в Україні, 1991-2017. Київ. 2017. 852 с. URL: <http://base.dnsgb.com.ua/>.

11. Гай-Нижник П. Акт злуки УНР та ЗУНР: втілення і крах ідеалу Соборної України. URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/>.

12. Гай-Нижник П. IV Універсал Української Центральної Ради – проголошення незалежності УНР. URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/>.

13. Дорошко М. Історія України : знакові події та особистості. Київ : ТОВ «ОСНОВА-ПРИНТ ПЛЮС», 2021. 472 с. URL: <https://lib.etc.gov.ua/>.

14. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.

15. Єрмолаєв В. Про форму правління та державний режим Гетьманщини часів Б. Хмельницького (до 365-річчя Національної революції 1648 р.). *Вісник Академії правових наук України*: зб. наук. пр. / засн. Президія Акад. правових наук Укр. 2012. № 4. С. 75-92. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/>.

16. Іванченко Р. П. Історія без міфів : бесіди з історії української державності : навч. посіб. для ВНЗ. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2014. 624 с. URL: <https://www.yakaboo.ua/>.

17. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.

18. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.

19. Історія держави і права України : акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.

20. Історія держави та права України. : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

21. Історія держави і права України (1991-2019 роки): навчальний посібник/ за заг. ред. доктора юрид. наук, професора, академіка Національної

академії правових наук Бандурки О.М. Харків: Майдан, 2019. 344 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.

22. Кондратюк О.В. Державно-правовий статус українців у Російській імперії (XVIII-XIX ст.ст.). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична: зб. наук. праць / засн. Львів. держ. ун-т внутр. справ. 2014. № 2. С. 3-13. URL: <https://scholar.google.com.ua>.

23. Київська Русь: пам'ятки права (X–XIII ст.): тексти, переклади, коментарі. : навч. посіб. / Нац. акад. прав. наук України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування ; уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв. Харків : Право, 2020. 224 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.

24. Луцький М. Правовий аспект Акта злуки УНР та ЗУНР. *Науково-інформаційний вісник «Право»*. 2014. № 9. URL: <http://iful.at.ua/NIV-9-2014/6.pdf>
<http://iful.at.ua/NIV-9-2014/6.pdf>.

25. Мельник І. Дві листопадові революції у Львові – 1848 і 1918. URL: <http://zbruc.eu/node/14875>.

26. Офіцинський Р. А. Історія УПА. Харків : Орбіта. 2021. 128 с. URL: <https://www.library.cv.ua/>.

27. Петровський М. Н. Історія України в документах і матеріалах. Київська Русь і феодальні князівства XII-XIII століть. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 310 с. URL: <https://www.yakaboo.ua/>.

28. Подволоцький А. Правдива історія Київської Русі: про що мовчать підручники історії . Харків : Аргумент Принт. 2014. 351 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>.

29. Ричка В. Київська Русь : влада і спільнота (Біля витоків державності). *Голос України*. 2015. 25 бер. (№ 53). С. 12. URL: <https://luki.kyiv.ua/>.

30. Семків В. Методологічні аспекти історико-правової доктрини української державності. *Право України*. 2020. № 1. С. 41-51. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/>.

31. Стефанчук Р. Традиція безперервності української державності. *Право України*. 2021. № 9. С. 12-21. URL: <https://pravoua.com.ua/>.

32. Томенко М. Україна: історія конституції : навч. посіб. Київ : Генеза. 2015. 144 с. URL: <http://pli.nlu.edu.ua/>.

33. Чухліб Т. В. Донеччина та Луганщина – козацькі землі України (XVI - XVIII ст.) ; НАН України та ін. Київ. 2017. 117 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>.

34. Шевчук В. О. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI-XVIII ст. : у 2 кн. Кн. 2. Київ : Кліо, 2019. 1120 с. URL: <https://nashformat.ua/>.

35. Шигаль Д. А. Історія держави і права України. [Текст] : посіб. для підгот. до іспиту. Харків : Право, 2018. 252 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Інформаційні ресурси в інтернеті:

1. Інститут законодавства Верховної Ради України. URL:

<http://instzak.rada.gov.ua/>.

2. Національна академія правових наук України. URL: <http://www.aprnu.kharkiv.org/>.

3. Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>.

4. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.org.ua/>.

5. Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/title4.php3>.